

EL PORT DE PALS

EVA SANS I NARCÍS SUBIRANA

Cercle Català d'Història

Resum

La vila medieval de Pals, una de les joies de l'Empordà, ha fet emergir una nova perspectiva del seu passat històric. La recerca i la investigació històrica promoguda pel Cercle Català d'Història i l'investigador local de Pals, el Sr. Narcís Subirana, que fa més de cinc anys que hi treballen, ha aportat llum a una de les qüestions de més debat pel que fa a la possibilitat que Pals hagi tingut un port a l'època moderna.

Efectivament, tal com veurem, la vila de Pals fou en el passat una vila marinera amb activitat portuària documentada fins al segle XVIII i amb més indicis que allargarien la vida del seu nucli mariner i pescador palsenc, situat a la platja de Pals fins a inicis del segle XX. Un nucli poblacional desaparegut del qual encara queden restes arqueològiques per estudiar dedicat al món del mar, la pesca i l'exportació com també van tenir les altres poblacions costaneres catalanes, que, en canvi, són a bastament documentades.

L'estudi del port de Pals pot obrir la via a conèixer, en concret, molt millor la realitat de la costa catalana i, en general, la vida marítima d'un país que ha viscut durant molts de segles abocat al mar.

Paraules clau

Port de Pals, comerç, jaciment arqueològic, mariners, pescadors.

Abstract

The medieval village of Pals, one of the jewels of the Empordà, has clearly shown a new perspective of its historical past. Research and historical research promoted by the Cercle Català d'Història and the local investigator from Pals, Mr. Narcís Subirana who have worked for more than five years have brought to light one of the most debate issues concerning the possibility Pals that would have a port in the modern era.

Indeed as we shall see, the town of Pals was in the past a fishing village with port activity documented until the eighteenth century and more evidence to lengthen the life of your core sailor and fisherman located on the beach of Pals until the early twentieth century. A population center disappeared remaining to study archaeological remains dedicated to the world of sea fishing and export and also had other Catalan coastal populations, they however, abundantly documented.

The study Pals port can open the way to better meet the specific reality of the Catalan coast and marine life in general from a country that has lived for centuries devoted entirely to the sea.

Keywords

Port de Pals, commerce, archaeological site, sailors, fishermen.

Molt sovint la recerca de la història porta a sorprenents troballes que no hauríem cregut possibles, perquè tenim la mirada posada en el present i en allò conegut i quotidià. Però si comencem a aprofundir més enllà de les dades disponibles actuals, descobrim com una antiga vila medieval esculpida terra endins en la pedra, entre les roques del Mont-aspre, havia estat també en el passat una vila marinera amb port, moviment de pesca i vaixells.

La fesomia d'algunes zones de la costa baixempordanesa ha canviat notablement, sobretot en el darrer segle, i això ha fet que moltes coses que abans es trobaven arran de mar, ara es trobin retirades cap a l'interior. La línia de la costa que tenim en l'actualitat ha reulat a causa dels sediments que han anat portant el riu Ter i el riu Daró uns 300 metres. Aquest va ser un dels factors, a més, de l'abandonament de la pesca, que van acabar tapant i enterrant el port de Pals. Aquest fenomen de sedimentació ja va ser estudiat fa més de 70 anys pel geòleg i geògraf Joan Carandell i Pericay i, més tard, publicat en el llibre *El Bajo Ampurdán*.¹ També el geòleg Lluís Pallí i Buixó té fets nombrosos treballs sobre la zona. En els seus gràfics es veuen les diverses vegades que va canviar la desembocadura del Ter, fins i tot ajuntant-se amb el Daró, per acabar portant les seves aigües a l'estany del Vernegar, al costat de les basses d'en Coll, a Pals. Lluís Pallí i Buxó i Carles Roqué i Pau van elaborar l'any 1992 el mapa geològic de Pals,² que ajuda a visualitzar millor la sedimentació de la zona. Hem de pensar que ara fa 500 anys la ratlla marítima de l'aigua de mar, pel costat del terme de Pals i Begur, arribava fins a les Coves d'en Reig, allà on ara hi ha el pàrquing del minigolf, i configurava una gran forma de ferradura o golf, del qual ja feia referència Josep Pla. Un golf d'aigua dolça i salada que arribava els dies de molt temporal molt més a l'interior i on se sentia el brogit de les onades, segons esmenta el mateix Pla. Per tant, tal com veurem, les proves de l'existència del port de Pals que es presenten en aquest treball no estan basades en hipòtesis o suposicions, sinó que són el fruit d'un treball documental, arxivístic i, sobretot, transversal amb altres disciplines, amb tasques també des de l'àmbit geològic i arqueològic. Tota aquesta informació és la que ens ha permès recuperar el coneixement sobre el passat històric de "*la vila marinera de Pals*" i del seu port.

¹ CARANDELL Pericay, Juan (1978). *El Bajo Ampurdán, ensayo geográfico*. Diputación Provincial de Gerona

² PALLÍ i BUXÓ, Lluís i ROQUÉ i PAU, Carles (1992). *Mapa geològic de Pals*. Unitat de geologia de la Universitat de Girona, Ajuntament de Pals i Fundació Girona: Universitat i Futur.

REDESCOBRINT L'ÀREA DEL PORT DE PALS

La *Torre Mora o Torre de Pals* es troba a uns 300 metres de la costa enmig de les pinedes, a l'exterior i a ponent de les antigues instal·lacions de Ràdio Liberty. Té el mateix perímetre que la torre de les hores de dalt el recinte gòtic, però amb uns 3 o 4 metres menys d'altura. Aquesta torre i les restes arqueològiques que l'envolten estan estretament vinculades amb les conegudes com "botigues de pescadors" que es troben dins el perímetre dels terrenys de l'antiga zona de Ràdio Liberty. Segons la primera fase de l'excavació, promoguda pel Cercle Català d'Història en col·laboració amb l'àrea de Cultura de l'Ajuntament de Pals el maig de 2011, i en espera dels resultats arqueològics definitius, es confirma que tant les "botigues" de dins el perímetre de Ràdio Liberty com la zona de la torre mora, formarien part d'un mateix jaciment i nucli de població.

L'existència d'aquest nucli de població mariner situat al voltant de la coneguda com *Torre Mora o Torre de Pals*, amb restes arqueològiques a la vista i la major part soterrades encara, són les que es corresponen amb la informació documental presentada en aquest treball de recerca. Per tant, tenim un nucli històric mariner documentat, l'estudi del qual aporta ja una valuosa informació de la vida quotidiana de Pals a l'època medieval i moderna, però que, al nostre parer, encara cal seguir treballant.

Vista de la torre de Pals a la platja de Pals al costat de Ràdio Liberty. Fotografia de Eva Sans.

La Torre Mora és un punt àlgid que emergeix encara enmig de les pinedes i de les dunes de la platja. Abans els pescadors la tenien com a punt de referència juntament amb el Pi de la Fonollera. La torre es construí amb autorització reial per a la defensa del port. Al seu voltant, les cases de pedra dels pescadors havien tingut també una gran quantitat de tendes de lona i cases construïdes en borrom a la sorra de les dunes per als pescadors de fora de la vila que durant quatre mesos venien atrets per la gran abundància de peix que es pescava a les aigües de la platja. Els bancs de sardinals eren els millors de tot el Principat, per això els pescadors s'hi desplaçaven durant l'estiu amb tota la família de l'Estartit, l'Escala, Roses, Cadaqués i, fins i tot, de Sant Llorens de la Salanca, al Rosselló. Abans, la majoria de les masies dels *Masos de Pals* i de les barraques dels pescadors tenien algú de la família que era pescador.

La gran quantitat de peix que es pescava a les mars de Pals no era únicament per a consum dels habitants de la vila ni dels pobles veïns, sinó que se salava i s'exportava. Del port de Pals sortien vaixells cap a Itàlia, França i a la resta de la península Ibèrica. El terme de Pals era un dels que més vinyes tenia plantades del Baix Empordà, juntament amb Begur i Calonge. Tan gran quantitat de vi també es venia a l'exterior, juntament amb l'arròs i els teixits de lli. La manera més ràpida de transportar aquests productes era per via marítima, ja que els camins del Baix Empordà es trobaven gairebé impracticables a causa dels aiguamolls i calia una gran quantitat d'animals per formar una caravana i poder transportar la quantitat de tones que podia carregar un vaixell.

Pals antigament tenia més d'un port. L'altre port es trobava al *Molí Gros*, que era propietat de la família Pere, notaris reials de Girona. Miquel Pere, sotassinat, va ser el protonotari del rei Ferran el Catòlic, i els altres membres de la seva família ocuparen càrrecs de màxima confiança del rei. El seu nom apareix en el contracte d'emfiteusi per fer i construir un molí arrosser on té molins de blat el 9 de setembre de 1452 i consta com a signatari Jaume Giner, representant del rei, davant dels testimonis següents: Guillem Spital, noble; Nicolau Exerrat, mercader, i Pere Bartolomé Valls, lloctinent del batlle general de Catalunya, a Barcelona en la data esmentada.³ En les condicions del contracte queda ben clar que hi ha "el dret a fer intervencions perquè l'aigua arribi al mar sense obstacles i per tal que barques (laudes i fustes) puguin accedir des del mar fins al molí".

³ *Esriptura del molí de Pals*. Arxiu històric Comarcal la Bisbal d'Empordà.

Nueva descripción geográfica del principado de Catalunya [quadrant nord-est], J. Aparici-A. Sabater (1769). Font: ICC.

Palafrugell, Palamós i Vall d'Aro, escassos en recursos hidràulics, a l'estiu portaven el gra per moldre als molins, que funcionaven des del 15 de març de l'any 1332 quan el “Baile [Batlle] del Real Patrimonio otorgó establecimiento enfitéutico a D. Juan Rejada”, fent servir l'aigua de la riera vella, que eren les aigües de les rieres de Salses Eugues, Fitor i riera de Caramany, que en ajuntar-se amb la riera Grossa es recollien a l'estany Marisc de Pals. El regent de la Batllia General de Catalunya el 1492 “otorgó i concedió escritura en nombre de Su Majestad” per construir un canal a fi d'incrementar el volum d'aigua que anava del Ter passant per Gualta cap al molí. Els vaixells transitaven per l'altre canal que anava del molí al mar. També es té constància que les Basses d'en Coll o d'en Grau –que era l'antiga desembocadura de les aigües de la riera Vella i del Daró abans del seu desviament– servien de port per carregar la resina dels pins que tenien emmagatzemada al Mas dels Arenals.

Com hem dit, a la vila hi havia més d'un port, encara que l'oficial era el de la Torre Mora o Torre de Mar, perquè era el lloc on es recaptaven els

impostos de pesca i duana. També es té constància que Feliu Busquets, familiar del Sant Ofici de la Inquisició i casat amb Teresa Caramany, i Rosa Riera, vídua d'Antoni Corredor, fill de Pere Corredor del Mas Jofre i nét de Julià Corredor del Molí Gros (Molí Tafurer), tenien casa al port de Pals a mitjan segle XVIII. També sabem que el 8 de maig de l'any 1616, ens consta difunt Bartra Martinench⁴ –artiller de la Torre de Mar–, que era natural de *Sis Fors*, del regne de França. Feia més de 40 anys que era a Catalunya, tenia dos fills i dues filles de diverses mullers; el seu fill Pere fou l'hereu. Gràcies a aquestes dades sabem, per tant, que al segle XVI, el port estava defensat també per canons i artilleria.

Si bé és cert que a Pals en aquests moments no hi ha gairebé constància que hi hagi hagut tradició marinera, això no vol dir que no n'hi hagués en el passat. La gent més gran de la vila encara recorda com varen desaparèixer els mariners de *Can Caixa*, *Can Pou de l'Espardenya* i *Can Anglada* en anar a Amèrica. També buscant en els documents antics⁵ es troben dotzenes i dotzenes de pescadors i mariners i patrons de naus com ara Domingo Girona; Josep Oliver i Mir, casat el 28 de maig de 1779 amb Rita Pou Huguet de Can Pou de les Garites; Antoni Bertran Martinench, mariner de Pals mort el 3 de novembre 1639, i Ramon Matas, mariner mort el 1774. També els majordoms del Pinell i del Mas Gelabert eren patrons de naus. Francisco Trias té 97 anys i encara recorda com, de petit, prop de la Torre de Pals jugava amb els seus amics Salvador Isern Jordà i Josep Pericay a buscar les argolles on amarraven els vaixells.

Amb l'aparició documental del port de Pals, ha ressorgit de l'oblit, del desconeixement i de l'ocultació una vila de Pals molt diferent a la coneguda fins ara, amb tradició marinera, moviments de vaixells d'arreu del món, un punt comercial de venda i lloc d'aturada d'embarcacions, amb una barra riquíssima i valorada, segons les veus dels testimonis de pescadors de l'any 1607, com la millor barra de sardinal de tota la costa catalana.

Els documents que així ho demostren s'han localitzat a l'arxiu de la corona d'Aragó (antic Arxiu Reial de) de Barcelona. Alguns són més generosos en pàgines que d'altres, però no per això deixen d'aportar informació enriquidora en descobrir-nos que el port de Pals –un port oblidat i negat diverses vegades per veus molt crítiques enteses i no tan enteses– va estar

⁴ *Llibre 1r d'òbits*. 1575-1750. Parròquia de Pals (Arxiu Diocesà de Girona).

⁵ *Llibre de matrimonis* 1-1703-1833. Parròquia de Pals (Arxiu Diocesà de Girona).

actiu almenys durant diversos segles: al llarg del XV, XVII i XVIII i amb notícies d'embarcaments i desembarcaments des del XIII.

Aquestes són algunes de les proves de la seva existència:

Reial Audiència. Consolat de Mar. Registre de Protestes de Mar. (1766-1868)⁶

L'any 1766, els còsols del Reial Consolat de Mar de Barcelona van ordenar l'obertura d'un llibre registre per a les protestes marítimes. La diligència d'obertura del primer llibre s'expressa amb aquestes paraules: *“Registro primero de las protestas marítimas que harán los capitanes y patrones de navíos y demás buques por razón de los contratiempos padecidos en sus viajes, formando de orden de su Señoría los Señores... Cónsules por S.M. de este Real Consulado [4/1, fol.1r]. Las protestas toman la forma de actas notariales autorizadas por el escribano del Tribunal, quien firma al final de cada una. Según el tipo de letra, no alargan más de 20-30 líneas. En ellas, el capitán o patrono, después de expresar su identidad, la de su navío, carga, puerto de Salida y trayecto previsto, manifiesta haber sufrido alguna clase de percañce; por «tener sospecha», según se lee en la primera de las actas de protesta registradas, de que dicho cargo [carga] se habrá dampnificado por razón del contratiempo que ha tenido en su viaje, dixo que quería protestar y protestava contra el mar, vientos, mal tiempo y demás lícito protestar, y que quería hazer y hazía la presente protesta para que le sirva de testimonial”*.

Des del 1766 fins a l'extinció del Tribunal de Comercio el 1868 es van formar 33 volums d'actes de protesta.

En l'esmentat registre trobem com apareix el 24 de setembre de 1790 el declarant Bartholomé Copelo, capità d'un vaixell polacra que es diu *Ntra. Sra. de Monte Negro*, matriculat a Jerusalem amb càrrega de botada que fa la ruta Pals - Puerto Fino - Angay - Barcelona, i diu el següent:

“En la ciudad de Barcelona a los veinte y nueve días del mes de setiembre del año mil setecientos noventa: Compareció personalmente en este Tribunal Real del Consulado de Comercio de esta ciudad y provincia el capitan Bartholomé Copelo que lo es de su polacra Gerosolimitana nombrada Ntra. Sra. de Monte Negro.”

⁶ ACA, Real Audiencia, C. Comercio, Vol. 4/4. 115r.

“Y digo que estando el buque bien estaño, y equipado de todo lo necesario para la navegación salió de Pals el dia veinte y dos de julio con cargo de botada y desde dicho Puerto hasta Puerto Fino por la Mañana que hallándose sobre Angay en Francia tuvo un fuerte temporal de viento, Mar, Lluvia y truenos en vista de lo que habiendo hecho un esfuerzo de vela, toman el puerto de Angay y lo consiguieron habiéndose roto muchas de ellas y parte de la maniobra en qual Puerto no hizo testimonial. Llegó en esta rada ayer al mediodía y estando en la fonda se le cegó una gumina habiendo podido salvar la Ancora y entraron en este puerto al anochecer habiendoselo ayer mismo admitido a libre practica. Entretanto que otro su carga se habrá dañado por razón del contratiempo ha tenido en su viaje”.

A la protesta seguirà un llarg formulisme.

Així, tenim que l'any 1790 surt un vaixell del port de Pals amb càrrega de vi, té una avaria i el patró interposa una queixa, la qual –tal com ens explica el mateix tribunal de comerç– té una validesa notarial, a fi que li sigui damnificada la càrrega a través de l'assegurança que devia tenir contractada.

La troballa del port de Pals durant el segle XVIII resulta de molt interès precisament perquè, com que és un procés, hi apareix molta informació complementària i enriquidora que ens permet obtenir una visió més completa i entenedora de la vida pescadora palsenca del segle XVIII i dels conflictes que de vegades hi havia al voltant d'aquesta activitat pesquera.

Però l'activitat marinera i de pesca a Pals no és nova, Anna Maria Corredor ja l'havia documentada amb dades, al nostre parer, molt interessants. Les seves aportacions ja mostraven una activitat rellevant de la vida al voltant del port de Pals quan ens revela, per exemple, que: “[...] *El 1742 hi ha dues tabes d'arrendament de la fleca i taverna: una es concedeix a Antoni Bou, bracer de Pals i l'altra a Francisco Casas, negociant de Pals. En totes dues es diu que l'arrendador «haurà de tenir provehida dita taverna per quatre mesos ço es juny, juliol, agost, setembre en la platja, terme y port de dita vila»*”⁷ i més explícitament quan el 1744, en una altre taba d'arrendament concedida al mariner de Pals Raymundo Matas de la fleca i taverna, hi deia el següent: “*En los quatre mesos de Juny, Juliol, Agost i Setembre de dit present any haura de vendre en la playa de Pals pay vi bo y rebedor en lo mateix preu que los vendra en la dita vila*”. Corredor també documenta a través del fons notarial el 1717 un “*mariner portus Pals*” de nom Joannis Ballesta.

⁷ CORREDOR, ANNA MARIA (1998): *Temps de pescadors i comerciants a la platja de Pals*, Estudis del Baix Empordà núm.17, pàg.133.

Si tornem a la documentació relativa a Pals, tenim coneixença de persones concretes d'aquesta vila medieval que vivien a la Torre Mora, també coneguda com Torre de Mar, com ara Maria Anna Bertrana,⁸ dona de Bartra Martinench, pescador que va morir a la mateixa Torre de Mar el 15 de setembre de 1597 i havia estat mossa de l'Huguet del Bosch (Can Pou de ses Garites). També tenim notícia de Bernat Artigas, pescador habitant a les "botigues" o "barraques" de la platja, que apareix mort l'1 de juliol de 1715. Però, a més, a banda de la gent particularment esmentada, hi ha tot un grup de persones relacionades amb l'activitat marítima. Així, tenim el mestre d'aixa Antoni Sadurní, que dóna testimoni durant una visita pastoral⁹ feta a la parròquia de Pals el 24 de juliol de 1420 per donar jurament en un interrogatori que els capellans de Pals són complidors pel que fa a les seves obligacions parroquials dient que són homes honestos i que entre els parroquians no hi ha cap situació irregular. Tenim també Francisco Dam, coraler que es casà a Pals el 23 d'octubre de 1787;¹⁰ el calafat Joan Borrat, casat el 5 d'agost de 1791; el patró de mar Domingo Girona, casat el 4 d'agost de 1803, i en Joan Mir, patró de nau pare de Joan Mir, també mariner i casat el dia 16 d'octubre de 1809, per citar-ne tan sols alguns exemples. Fins ara s'han localitzat vint mariners fills de la vila i seixanta pescadors també palsencs.

PROCÉS DE 1607: "Josephum Cerda mercatorem Gerundici contra Prucuratorem Regium iurates Castri seu ville de Pals"¹¹

En aquest altre procés que mostra aquesta activitat pesquera i marinera diversos pescadors actuen com a testimonis del pescador que interposa la denúncia, Joseph Cerda, mercader:

"Primerament com a noticia nostra sia novament pervingut que los jurats y Procurador del Castell y Terma de Pals composan Publicament a tots los Pescadors que va a pescar en la mar del terme de Pals y volan traure la aparria en terra y exugar ab motiu que com tenen stabliment del llenyam de la montanya y Golfy asi tots los de la vila de Pals prenen llenya per a llur impri de dit Bosch y montanya y temen que dits mariners no prenguen de dita llenya... per notable dany y perjudici del Patrimoni Real

⁸ 1r llibre de defuncions de la parròquia de Pals. Arxiu Diocesà de Girona.

⁹ PUIG i ALEU, Imma: *Una visita pastoral al Baix Emporda als anys 1420-1423*. Col·lecció Estudis núm. 34. Barcelona, 2006. Editorial Pagès Editors S.L. Fundació Noguera.

¹⁰ *Llibre 1r de matrimonis*. Arxiu Diocesà de Girona.

¹¹ ACA. Real Patrimonio, BGC, Procesos 1607, núm. 2C.

y en especial del delma del Peix que essent de aquexa manera no anirà ninguna Barca a pescar per tant volent evitar semblants danys y pendrà informació contra los dits jurats y procurador del dit Castell y terma de Pals y altres qualsevol persones”.

“Los jurats y procurador no volen deixar pescar als pescadors de fora so pena de caure la justícia de dit castell de Pals” (hi apareixen citats pescadors de Calonge i Palamós, com ara Joan Pi, Girona...)

L'estudi d'aquest procés mostra que el problema es desencadena perquè algun pescador forà s'ha endut llenya del bosc i del golf que estava reservada per a la gent de la vila. A més, els boscos pertanyien al rei. Aquest incompliment fa que els jurats de la vila de Pals vulguin obligar els pescadors de fora i de Pals a pagar un nou impost que mai fins llavors havia estat previst. Si no es pagava, no deixaven pescar, motiu que va dur els pescadors a revoltar-se per considerar-lo no legal. Aquest greu conflicte serà el desencadenant d'aquest procés jurídic.

Així, en la documentació podem veure com el testimoni d'un altre pescador ens diu que: *“Mai fins ara els jurats s'havien enturbat de deixar pescar”*. Mossèn Joan Illa i Caner, és un dels jurats de Pals a qui els testimonis de pescadors es dirigeixen per parlar-hi, el qual passejava amb sa muller. Joan Illa i Caner els diu que: *“No hi ha cap remei de poder pescar en dita mar de Pals que primer no es pagui”*.

Un altre pescador comenta que *“en no deixar los jurats pescar en la dita mar de Pals, se fan gran mal al delma del peix de lo Senyor Rei. Explica un pescador en que s'havien trobat quinze o setze barques i els jurats volien primer que paguéssin l'impost abans de poder pescar i els venen a veure.*

Anthoni Galua, Joan Galua y Joan Fermia, tots de Palamós y els varen voler fer pagar 24 reals per cada barca”.

L'aparició de les veus dels pescadors i de les proves anteriorment aportades mostren que hi havia un tractament productiu a la pesca feta en la dita mar de Pals i que les botigues a les quals fan referència els pescadors no tenen el mateix significat que avui dia donem a la paraula *botiga*, sinó que tenien propietaris, majoritàriament del poble i, en alguns casos, eren arrendades pel propietari, que les arrendava els mesos d'estiu, que era la temporada de pesca. Això ja ens ho relaciona Anna Maria Corredor en els seus estudis sobre les tabes del peix i els pescadors, i també ho localitza en documentació antiga.¹² Al llarg dels segles, aquestes botigues van tenir

¹² CORREDOR, Anna Maria. “Temps de comerciants pescadors a la platja de Pals s. XVIII”. Institut d'Estudis del Baix Empordà, vol. 17, pàg. 127-150.

diverses utilitats, però allà s'hi salava el peix i es preparaven els barrils que després s'exportaven per via marítima:

“[...] La pesquera de sardinals ab dos barques en dita mar de Pals i molts barrils de sardina en treien de dita mar de Pals i molts milers de arengada”.

Tenim el testimoni de **Montserrat Simon Piscator ville de Palamós**, que diu:

*“Lo primer any fiu dita pesca a la Barra de Serdinals de Joan Cardona, lo segon any a la Barra de Serdinals d'en Merge de Palamós, i aquest any a la mar de Pals i fins temem que aquest impediment (de pescar) és molt cert i que venim aquí de molt bona gana perquè **tenim aquesta pesca de la mar de Pals per la millor pesca de sardinals de tota la costa...**”*, una dada sens dubte interessant, desconeguda per la pròpia vila però, com sembla, molt apreciada pels pescadors **locals i forans**.

Dels problemes per pescar a la mar de Pals, també en parla un altre pescador que comença la seva declaració dient: *“El meu ofici és de pescador y de pescar el serdinal en la mar de Pals pagant lo serdinal en terra per axugar y també conduint allí en terra a les barraques les sardines, els sardinals y fent arengades y may los jurats de la vila de Pals ni altre per honor me s'ha dit de no poder pescar ni demanat dret algun fins solament lo delma que és del Sr. Rey lo qual sempre he pagat a Antoni Huguet que és batlle de Sach”*. Un altre pescador diu que amb tot aquest problema que ara han posat els jurats de la vila de Pals obligant a pagar un nou impost a part del delme del peix, ha provocat que els pescadors forans tinguin por de venir i que d'altres fins i tot hagin hagut de viure episodis de violència per part dels jurats de la vila de Pals. Un altre pescador que viu aquest enfrontament amb els jurats diu:

“[...] Ningún pescador voldrà venir a pescar en la mar de Pals. Quan estava junt a les botigues de la mar de Pals son vingut amb tal furia los jurats del dit castell de Pals, Mn. Barthomeu Maria – Notari, en Fabra, Mn. Maferrier notari de dita vila de la Bisbal que és jutge de dit Castell de Pals perquè ningún pescador vingui a pescar y prendre Port i amb molta furia vingueren tots plegats a la meva Barca que tenia en terra i em volien ensarronar perquè hauria volgut prendre Port sent en terra, es trobava també allí Antoni Huguet, Batlle de Sach”.

Sembla per la documentació que el Sr. Antoni Huguet era també procurador del castell de Pals, i gràcies a aquesta dada ens assabentem d'un nou topònim a la zona de la platja de Pals desconegut fins ara:

*“N'Antoni Huguet, que llavors era Procurador del dit castell de Pals entra dins mar en la zona de **La font de les Palmeras** que és mar del terme de Pals y entra en la barra amb Gabriel Rotllan, pescador de Calonge...”*

Un altre pescador també comenta: “*Vingué lo procurador de dit castell de Pals en mar y digué allí públicament que los qui no teniem llicència no podíem pescar... En dita mar de Pals, per fer allí la pesca de la sardina y essent allí en terra en la Platja a son fan les botigues de dit Castell de Pals, vingúe allí en Joan Illa y Caner que aleshores era jurat en companyia den moret del Rocar, clavari y procurador de dit castell de Pals*”.

El rei –que en aquell moment era Felip II d’Aragó– també tenia en propietat una botiga al port de Pals, probablement arrendada: “[...] *del Sr. Rei de dit castell de Pals la qual botiga és en lo port de dita mar de Pals...*”.

La protecció del port de Pals, com a tots els ports, era fonamental, i el procés aclareix de quina manera es recaptaven els impostos per a l’armament de defensa del port:

“[...] *Les llicències que es donen als pescadors forasters amb entès que serveixen en benefici de la vila per pòlvora i monitions de una torra que y ha sa mar (tocant al mar) y lo delma que reb lo senyor Rei del peix en dita mar...*”. Els documents de la corona d’Aragó també expliciten el següent: “[...] *Que ningú gos pescar en lo grau que es del terma del Castell de Pals sens llicentia del Arrendador del dit Grau [...] perquè dita vila te stabliment del Senyor Rei i del dit grau*”.

La incògnita que tots els interessats en el tema teníem pel que fa referència a saber la forma que tenia aquest port o tenir més detalls de la seva localització s’aclareix a causa de la descripció que en fan els documents de l’arxiu de la corona d’Aragó i dels nostres estudis sobre el port de Pals amb la localització de cartografia antiga, on apareix clarament la morfologia original que tenia la zona de la platja de Pals, on hi havia el port de Pals. Ara sabem que hi havia diverses zones de llacs i llacunes, i també que durant els segles passats hi van existir dos brancals dels rius Ter i Daró, que anaven tots dos a vessar en aquest golf o gran estany de Pals (tal com indica la figura 1 del mapa de l’Institut Cartogràfic de Catalunya), amb el nucli mariner de la Torre de Pals molt clarament present. També sabem que hi havia més d’un port, i que l’oficial era el que es trobava situat a la banda de la Torre de Pals o Torre Mora, lloc on sembla que es recaptaven els impostos, i que el lloc de més riquesa i abundància de peix era la zona del Grau, lloc on conflüen les aigües dels dos recs. Així ho mostra el procés del 1605: “[...] *Y es manament del Procurador Real a instància dels Senyors jurats del dit terme del castell de Pals que ningun foraster gosa llenyar en los comuns del terma del dit Castell de Pals en lo grau de dita vila de Pals que es junta la mar y aygua dolça amb terra fins que es junta amb la mar y lo peix de la mar entra i ja en dit grau per la barra y dit grau entra en terra i fan gran circuit a modo d’estany y en ell se junten les aygues del Rech del molí del senyor Taffurer i del Rech del Coll*”.

La fesomia de la costa de Pals mostra també la gran forma de ferradura o golf que assenyalen els pescadors fruit de la confluència entre l'estany de Pals i el mar, un golf que s'endinsava fins a l'interior, tal com demostra la cartografia localitzada i les notícies històriques de Josep Pla.

Com veiem, al llarg dels segles no tot és inamovible. El paisatge i les condicions canvien, i cal tenir-ho tot en compte a l'hora de treure conclusions. Tal com apuntàvem al principi, la platja de Pals ara és rectilínia perquè els arrossegaments que el riu Ter han anat dipositant des del segle XIII superen el milió de metres cúbics a causa dels diversos desviaments del Ter i el Daró. Tot plegat, ha estat la causa del canvi geomòrfic. Volem recordar el geòleg Carandell i Pericay quan ens diu en el seu llibre *El Bajo Ampurdán* que “Torroella era un port en temps de la dominació romana i que avui està a més de 5 km del mar. Des de l'any 1300, el mar que envoltava el promontori de la Fonollera ha retrocedit quasi dos quilòmetres, així com els vents del N i NE han anat configurant al llarg de la platja de Pals les dunes que avui dia coneixem i admirem”. L'eminent geòleg, que marxà a viure a Andalusia, amb una llarguíssima obra científica, gairebé tota referida a aquest territori, sentia una gran estimació per l'Empordà. De fet, *El Bajo Ampurdán* és l'única obra editada a títol pòstum abans que la mort el sorprengués a Pals quan visitava la seva família materna. Referències d'aquests paisatges els trobem també a l'obra de Pella i Forgas a la seva magnífica *Historia del Ampurdán*,¹³ en què transcriu documents que demostren com, cap a l'any 1302, el comte Ponç Hug d'Empúries canvia el curs del Ter a Verges.

El paisatge que contemplem ara no és el mateix que en segles anteriors, però això no vol dir que l'antiga vila reial de Pals no tingués tradició marinera, com també van tenir, o encara tenen, les seves viles veïnes de Torroella de Montgrí i Begur. On ara hi ha plantacions d'arròs i pins, abans hi havia vinyes i aigua. Carandell també ens parla en el seu llibre d'un paisatge no tan allunyat en el temps però sí residual del que va ser amb anterioritat i, així, especifica: “Per la configuració de la costa hi ha abundància de sardines i tota classe de peix de la mateixa família que agraeixen dues coses: la poca espessor de les aigües i l'abundància de residus orgànics que crien una abundant vegetació submarina. Això és el que passa al Grau del Ter, viver de riquíssima pesca, amb abundància de llisses, llobarros i tota classe de peixos amants de la barreja d'aigua dolça i salada”.

¹³ PELLA I FORGAS, José. 2007. Editorial Maxtor.

A principis del segle XX, quan el geòleg escriu les seves observacions encara es manté el mateix escenari on uns segles abans també els pescadors del procés del 1605 destacaven la riquesa i l'abundància del peix.

L'antic camí per anar al port sortia de la vila de Pals, passava per la riera de Caramany o Quermany, seguia pel mig del Mas Tomasí i a pocs metres sota *Can Pou de l'Espardenya* es dirigia a Riells passant per darrere de l'Aparhotel fins a la Torre Mora. No era un camí qualsevol.

Els documents més antics certifiquen que era el camí ral, és a dir, el de màxima seguretat per als viatgers, els transeüints i les mercaderies. Com que estava protegit per les lleis del Principat de Catalunya (els lladres de camí ral eren condemnats a galeres), el càstig era tan dur que algunes persones preferien la mort abans que complir-lo. Aquest camí tenia 4 metres d'amplada i permetia el pas de carretes en els dos sentits. El camí estava protegit o marcat per murs o parets de pedra amb alguns trams de metre i mig d'altura, dels quals encara es conserven restes. La gent de Pals va continuar utilitzant-lo fins a l'any 1932, quan es va fer el nou. L'any 1956, moment en què els americans construïren l'emissora de Ràdio Liberty, el varen asfaltar i va ser gràcies als americans que en escollir aquest petit racó per construir el

Vista d'un tram del camí Ral que anava fins al port de Pals. Fotografia de Narcís Subirana.

Segell de la Cort del Castell de Pals de l'any 1406.

centre emissor més potent del món varen preservar l'indret (encara que en aplanar el terreny enterraren algunes restes arqueològiques) i també varen reconstruir algunes de les cases antigues dels pescadors.

La darrera troballa documental que certifica l'existència del port de Pals és la més antiga i la que més expectació ha despertat perquè és del segle XV, un segle ple de convulsions i fets de guerra a la zona de l'Empordà, amb fets encara poc coneguts i estudiats.

Aquesta descoberta té una gran importància per a la història de l'antiga vila reial de Pals. Es tracta d'un segell sigil·logràfic de la Cort de la Batllia del castell de Pals trobat a l'arxiu de la corona d'Aragó de Barcelona.¹⁴ La reproducció del segell sigil·logràfic es troba recollit en el llibre de l'eminent Ferran de Sagarra i de Síscar a l'arxiu de la corona d'Aragó (Barcelona). El segell té un escut amb tres barres, les reials, i aporta valuoses informacions per a les investigacions. Es tracta d'un escut rodó de 40 mm amb la llegenda en què hi diu: "+ S DE LA CORT DEL CASTELL DE PALS [segell de la Cort del castell de Pals]". Empremtat amb paper i cera vermella, acompanya un albarà en lletra manuscrita atorgat per "En Joan Abril, batlle de Pals, a n'Antoni Vinyals, patró de llagut, de Palamós, d'haver carregat en el port de Pals una saca de farina que ha de descarregar a Barcelona.

Datat en el castell de Pals, a 29 de juliol de 1406, *sigillo curie nostre munitum.*"

¹⁴ ACA. Col·lecció Sig. I/213.

EL PORT DE PALS EMERGEIX DE L'OBLIT

La informació de les fonts primàries és, sens dubte, valuosíssima, però no és l'única font d'informació per fer emergir de l'oblit el port de Pals, ja que també hi ha altres referències que esmenten aquest port i deixen palesa la importància que devia tenir equiparat probablement a d'altres molt més coneguts, com veurem.

En un buidat de documents que fan referència a comandes marítimes, contractes d'assegurança, nòlits, enrolaments i d'altres registres diversos en un període entre el 1213 i el 1412 dels vaixells que surten des de Barcelona cap a altres places internacionals i nacionals, el port de Pals apareix documentat tal com l'esmenta un llibre¹⁵ amb el següent comentari: “[...] A la primera meitat del tres-cents els interessos internacionals que surten de la plaça barcelonina varien [...] amb menors proporcions, viatges a Mallorca i Menorca, litoral valencià –València, Alacant i Múrcia–, centres italians –Gènova i Venècia– i ports catalans –Cotlliure, Roses, Pals, Tarragona, Tortosa–”.

D'altra banda, també tenim notícia d'una captura i venda de sarraïns que van naufragar amb la seva galera davant de Pals per causa d'una tempesta.¹⁶ El fet es produí l'any 1422, i aquesta notícia històrica ens aporta una visió de com a la població de Pals es van vendre i adquirir captius per convertir-los en esclaus, una pràctica habitual en aquells segles que, de vegades, no sabem comprendre si la mirem des d'una perspectiva actual. La informació prové dels comptes de la venda de 123 sarraïns d'aquesta galera que va naufragar davant de Pals a causa de la tempesta, el *Liber Venditionum sarrassenorum Galeote que naufragavit apud mare de Pals de tempore Johannis Scuderyi*.

Entre diversos noms que apareixen trobem Joan Scudery o Joan Escuder, però també Joan Ros de Canapodio, Pere Ferrer, Bartolomeu Comelles (Abbadinery Gerunde), entre molts altres noms, i també apareix la toponímia “*Castri de Pals*” i “*Pals Montis*”.

Sens dubte, totes aquestes dades aporten riquesa a la recuperació de la història local de Pals i suposen un esglaió més cap a un aprofundiment del coneixement històric d'una part de l'Empordà i de les comarques gironines. Amb el port de Pals, hem rescatat del desconeixement el vessant mariner d'una vila que no sabia que en tingués. També en l'aspecte jurídic i legal

¹⁵ CUADRADA, Coral (2001). *La mediterrània, cruïlla de mercaders (segles XIII-XV)*. Col·lecció Bofarull, núm. 5. Rafael Dalmau, editor.

¹⁶ ACA, Real Patrimonio, BGC, núm. 2.259.

això confirma que la vila tenia una cort reial amb tota una capacitat jurídica de la naturalesa de les viles reials, amb notaris, procuradors, representant a corts, batlle de sac i molts altres aspectes jurídics que es trobaven a la vila representats, aspectes en els quals caldrà aprofundir. Per contra, sí que sobta la desaparició massiva de tota la documentació relativa al port de Pals, així com de documents que parlessin de l'activitat d'aquest com podien ser la duana, les assegurances, la taula d'enrolament, la taula de canvi... Tot una sèrie d'elements i documentació ingent que devia existir i que, en canvi, a simple vista ha desaparegut dels arxius volatitzada en l'oblit!

Després de la documentació estudiada, tot fa pensar que a principis del segle XIX, les grans quantitats d'aigua que portaven els rius Ter i Daró, amb l'ajuda de la tramuntana i de l'onatge, enterraren definitivament el port que tenia forma de ferradura, i que l'activitat pesquera palsenca ja s'havia abandonat o, si més no, havia quedat tan sols amb un ús residual. També a finals del segle XIX, la fil·loxera matà les vinyes i es plantaren pins en comptes de ceps per frenar l'avançament de les dunes de Pals.

Ara el port de Pals ja serà menys desconegut. Hem vist que s'hi fa clara referència en diverses obres contemporànies i es troba documentat des del segle XIII com a embarcador i ja com a port clarament definit legalment i jurídicament en els segles XV, XVII i XVIII.

Amb la troballa documental del port de Pals sí que voldríem fer una reflexió, i és fer palesa la dificultat per localitzar als arxius documents primaris més extensos que tinguin a veure amb la infraestructura portuària del port de Pals, a diferència d'alguns altres ports de la costa catalana.

Però és indiscutible que tenim grans desaparicions documentals en general relatives al tema marítim català. No sabem si aquest fet fa notar el gran desconeixement històric de l'àmbit marítim en un país abocat des de fa segles al mar com Catalunya, a la navegació i a l'expansió marítima, un país amb un dret marítim que fou imitat per les altres nacions del món i del qual sí que hi ha constància als arxius europeus. El redescobert port de Pals n'és una mostra i una prova de la necessitat a dedicar esforços per aprofundir en l'estudi marítim català i, en definitiva, conèixer millor quin va ser el paper real en tota la seva dimensió de Catalunya, de la marina catalana mercant i militar al llarg dels segles al nostre país, del funcionament dels ports i de la seva relació jurídica i comercial amb les altres nacions del món.

[Recepció de l'article: 29-1-2013]

[Acceptació de l'article: 18-4-2013]